

AZƏRBAYCAN FOLKLORUNDA SU KULTU VƏ ONUN ƏCDAD KULTU İLƏ BAĞLI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Zümrüd Mənsimova

AMEA-nın Rəyasət Heyəti, Bakı

zumrudibrahimqizi@gmail.com

Giriş: Su təbiəti canlandıran, insanların güzəranına, rifahına və paklığına təsir edən təbiət hadisəsidir. Bu baxımdan atalarımız susuz həyatı yox kimi, susuz təbiəti ölü hesab etmişlər. Tarix boyu əcdadlarımız su kənarında, meşə yaxınlığında və dağ ətəyində yaşamağa önəm vermiş, təbiət hadisələrinə qarşı dözümlü olmuş, onun qarşısını necə almağın yollarını düşünmüş, bu düşüncə onları yeni-yeni kəşflərə, inkişafa doğru aparmışdır.

Azərbaycan miflərinə diqqət etsək görərik ki, qədim insanın yaradılışında iştirak edən 4 ünsürdən (ab, atəş, xak, bad) biri su olmuşdur. Türk xalqlarının ortaqlarına və Azərbaycan miflərinə nəzər yetirsək şahidi olarıq ki, ata-babalarımız bir-birlərinə bağlı və yaxın olan su, od, torpaq, hava ünsürlərini həmişə müqəddəs sanmışlar. Qədim əcdadlarımız müqəddəs sandıqları ünsürləri kult səviyyəsinə qədər yüksəltmişlər. Bir məqama diqqət edək. İlk əcdadın yaranmasında iştirak edən 4 təbiət ünsürünün – suyun, odun, yelin, torpağın hər birinin ayrılıqda insanın sonrakı həyatında, düzəmində və nizamında xüsusi rolu olmuşdur. Bu səbəbdən ulu əcdad müqəddəs bildiyi ünsürləri bir-birinə qarşı qoymamışdır. Bu üzdən atalarımız odu su ilə söndürməyi günah hesab etmişlər. Səfərə çıxan adamın, ata ocağından gəlin köçən qızın arxasınca “özünlə aydınlıq apar”, “işin avand olsun” “Su ilahəsi yolunu aydınlaşdır”, “Günün su kimi təmiz və aydın olsun”, “Üzün ağ olsun” və yaxud “Keçilməz yolun su kimi aydın olsun” deyərək su atarlar. Atalarımız “Susuz ağac bar verməz”, “Sulu el abad, susuz el viran olar” demişlər. Dünyanın yaradılışı ilə bağlı mifdə hər tərəfi su örtən dünyada yalnız Tanrı və Qaraxanın olduğu qeyd olunur.

Əsas hissə: Su amili təbiət ünsürü, yaşıllığa, dirçəlişə səbəb olduğu üçün həmişə dövlətin və cəmiyyətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu gün dünyada suya yaranan tələbat artdığı bir məqamda, eləcə

də ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların artırılması, su ehtiyatlarının səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi məqsədilə Ölkə Prezidentinin 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında verdiyi Sərəncamı bu baxımdan çox dəyərli və yerinə düşəndir [5].

Azərbaycan türkləri onlara həyat, yaşam qədər önəmli olan suyu o qədər müqəddəs hesab etmişlər ki, artıq su ulu babalarımızın nəinki məişət həyatının, eləcə də bütün mərasim folklorunun, adət-ənənələrinin başlıca ünsürünə çevrilmişdir. Buna uyğun olaraq ata-babalarımızdan bizlərə miras qalan adətlərimizdən, inanclarımızdan, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan kifayət qədər nümunə göstərə bilərik. Bu gün ulu əcdadlarımızdan bizlərə əmanət qalan, xalqımızın əsrlər boyu böyük təmtəraqla, həvəs və sevinclə keçirdikləri milli bayramımız olan Novruzun ilk çərşənbələrindən ilki su çərşənbəsidir. Xalq hər su çərşənbəsində axar su kənarına gəlib ağrısını, acısını su ilə bölüşməklə, axar suyun üzərindən üç dəfə adlayıb “ağırlığımı apar, yüngüllüyünü, təzəliyini ver mənə” deməklə ağrı-acısının bitəcəyinə, eləcə də kimsəni dindirmədən sübh tezdən gedib axar suda əl-üzünü yuyub, bir dolçada evdə yatan xəstəsinə gətirib üzərinə tökməklə sağlana-ğına inanmışdır. Təbii ki, bu, təbiətin ilk oyanışı sudan başladığı üçün axar sudan götürülən daşların evin küncələrinə, su qablarının, yemək qazanlarının içinə qoyulması növbəti ilin ailəyə bolluq, bərəkət gətirməsi inancı ilə bağlıdır. Vaxtilə Göyçə mahalında yaşayan soydaşlarımız su çərşənbəsində maraqlı bir mərasim yerinə yetirərdilər. Bununla suyun möcüzə və müqəddəsliyinə inanardılar. Ağbirçək nənələrdən biri dan yeri ağarmamış qarşılarna çıxan şəxslərlə danışmadan su kənarına gedərək təzələnən sudan gətirib evində xəmir yoğurardısı, o evdən bərəkət əskik olmaz deyərdilər. Gətirdiyi sudan evinin, məhəllənin hər tərəfinə səpər və deyərdi:

Axar suyum, baxar suyum,
Təzələnən pak suyum,
Sən bizim elimizə
Bolluq, bərəkət gətir,
Evdə yatan xəstəmin
Canına sağlıq gətir [4].

Bu səbəbdəndir ki, yeni ilin gəlişi ilə təzələnən suyu paklıq və möcüzə sanan atalarımız yuxuda su görməyi də “aydınlıq” hesab etmişlər. İnşallah, gün o gün olacaq ki, Ali Baş Komandanımızın apardığı müdrik siyasət nəticəsində göyçəlilər öz ata-baba yurdlarına qayıdacaqlar. Böyük Qayıdışa gedən yol tezliklə xalqımızı öz tarixi torpaqlarına da aparacaq və o yerlər yenidən canlanacaq, evlərdə bayram süfrələri açılacaq, bayram tonqalları qalanacaq. Yalnız o zaman düşmənin qırıb məhv etdiyi təbiət yenidən canlanır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, davamlı şəkildə günah işlədən gəncləri ilin axır çərşənbə günü babalarımız yenilənən su üzərinə apararaq and verdirərdilər ki, bir də günah işlətməsinlər. Əslində elin ağsaqqalları müqəddəslik simvolu olan suyun üzərində gənclərə günah işlətməmələri, doğru yola gəlmələri üçün bir şans verərdilər ki, onlar tutduqları əməllərdən peşman olsunlar.

Eyni zamanda Naxçıvanda bu gün də ilin on üçüncü günü deyilən, axar su kənarında gəncləri yalandan uzaq tutmaq və doğru yola gətirmək məqsədilə bir mərasim icra olunur. Bu mərasim ilin axır çərşənbəsində, yəni ilin təhvil olunduğu gün Quba və Qusar bölgələrində də icra olunur. Belə ki, sübh tezdən kəndin günah işləmiş gənclərinin dəli-dolusu tutduğu günah işlərdən uzaqlaşmaq üçün çiləxanadan keçməklə öncə kəndin ağsaqqal və ağbirçəyindən halallıq alır, özlərini sanki yenidən dünyaya gəlmiş kimi hiss edərdilər. Bəzən adları da dəyişdirilərdi. Bu adət Naxçıvanda keçirilən “ilin on üçü” adəti ilə bir sıra baxımdan oxşardır. Birincisi, hər iki mərasim gənclərin tutduqları səhv yoldan doğru yola qaytarılmasına xidmət edir. Yəni böyüklərimiz inanmışlar ki, müqəddəs sandıqları su günahları yuyub aparacaq. Fərq ondadır ki, bu mərasim Naxçıvan bölgəsində su ilə, Qubada torpaqla keçirilir. İkincisi, su da, torpaq da dünyanın, kainatın və insanın yaradılışında, yəni ilkin yaranışda iştirak edən müqəddəs ünsürlərdir. Təbii, hər ikisi yaradıcı ünsürlərdəndir. Hər iki mərasim yerinə yetirilməzdən öncə su yiyəsinə salam verilər, bununla suyun üstündən tullanmaq, axar suya azar-bezarını tökmək üçün icazə istənilərdi. Burada əsas məqam yeni ilin, yeni günün gəlişi ilə ilk təzələnən, ilkin suyun paklığı, şəfəvericiliyi və möcüzəli olması ilə əlaqədardır.

Dərələyaz bölgəsində yuxarıda qeyd etdiyimizə dair oxşar bir inanc mövcud olmuşdur. İlin axır çərşənbə gününün ertəsi evin ağsaqqalı, yaxud ağbirçəyi sübh tezdən durub axar su üstünə gedərək, suya salam verib, üstündən üç dəfə atlanıb, sonra da həmin sudan bir qab gətirib həyat-bacaya, evin dörd bucağına səpərdisə, həmin ailənin ili xoş gələr, ağrı-acı görməzdi.

Azərbaycan xalq inancları, atalar sözləri ilə bərabər, su ilə bağlı alqışlara aid kifayət qədər nümunələr vardır: “Su qədər ömrün olsun”, “Su kimi duru olasan”, “Su kimi aydınlığa çıxasan”, “Su qədər əziz olasan” və s. Suyun müqəddəsliyi, su kultuna inam “Kitabi-Dədə Qorqud”un “Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy”unda aydın şəkildə verilir. Salur Qazan ovda ikən kafirlər onun yurdunu talayır, qızını-gəlinini əsir götürürlər. Burada Qazan xanın öz yurdunu sudan xəbər alması su ilə bağlı qədim oğuz inanclarını əks etdirir. “Bu halları gördüğündə Qazanın qara qıyma gözləri qan-yaş toldu. Qantamarları qaynadı. Qara bağırsarıldı. Qonur atını önçələdi, kafər keçəki yola düşdi, getdi. Qazanın öginə bir su gəldi. Qazan aydır: “Su həq didarın görmüşdür. Bən bu suyla xəbərləşim”, – dedi. Görəlim, xanım, necə xəbərləşdi. Qazan aydır:

Ordumun xəbərin bilürmisin, degil mana,

Qarabaşım qurban olsun, suyım sana! – dedi” [3, s. 44].

“Su kultu ulu babalarımızın həyatında geniş yer tutmuşdur. Suya tapınan, onu canlı varlıq, ulu hami hesab edən babalarımız öz yaddaşlarında su kultu ilə bağlı çoxlu inamlar gəzdirmiş, onu günümüzədək yaşatmışlar” [1]. Bu baxımdan, M.Təhmasib, M.Seyidov, İ.Abbaslı, A.Nəbiyev, M.Həkimov, B.Abdulla, M.Cəfərli, A.Xəlilov, A.Babək, S.Rzasoy, R.Əlizadə və başqa alimlərin əsərlərində su ilə bağlı inanclar müxtəlif cəhətlərdən araşdırılmışdır.

Ə.İnan qeyd edir ki, su xalq arasında həm də müqəddəs miras hesab olunmuşdur. “Anadolu mərasimlərindən birində kəndə gələn təzə gəlin üçün “su göstərmə” aktı icra olunurmuş. Kəndin qadınları və qızları təzə gəlini kəndin çayı, yaxud gölü ilə tanış edib, həmin suları ona məhz “babalardan və atalardan qalan su, analardan qalan su” kimi tanıdirmışlar [2, s. 198]. Maraqlıdır ki, insan ana bətnində suyun içində olur, öləndə də su ilə paklanır, torpağa tapşırıldıqdan sonra qəbri üzərinə torpağı soyusun deyər su tökülür. Demək, insanın yaranışında da, ölümündə su bir müqəddəs simvol kimi iştirak edir. Bu, kosmoqoniya ilə əlaqənin ifadəsidir.

Nəticə: Məlum oldu ki, su dünyanın, bəşəriyyətin və insanın yaradılışında iştirak edən ilkin ünsürdür. Daha dəqiq desək, su təbiət kultu kimi ilkin yaradılışı simvolizə edir. İlin axır çərşənbəsində durulanan, yeni nəfəs qatılan su möcüzəlidir, şəfavericidir, yaşayışın, həyatın, diriliyin simvoludur. Bu su adi su deyil. Diriliyin rəmzi möcüzəli suyun gücü ilə görünməzlik və ölməzlik qazanan Xızır Nəbinin nəfəsi dəyib canlanan, yenilənən ilkin sudur, demək ki, kosmoqonik – yaradıcı sudur. Digər tərəfdən, bu su axar sudur. Axar su canlıdır, həyatın, bol-bərəkətin rəmzidir. İnsanın ağırlıqlarını, xəstəliyini yuyub aparmaq qabiliyyətinə malikdir. Bundan əlavə, su ilə bağlı inanclarda, ayin və mərasimlərin hər birində bir ağsaqqal və ağbırçək iştirak edir. Müdrik ağsaqqal və dünyanı paklığa çıxaran su amilinin bir arada ayin icraçısı olması heç də təsadüfi deyildir. Ulu babalarımız su-əcdad kultunun yaranışında iştirak edən başlıca amildir. Bu baxımdan bizə həyat verən su çirkləndirilməməli, bugünkü nəsillərdə suya qənaət etmək ənənəsi formalaşdırılmalıdır ki, sonrakı nəsillər də bu ənənəni xələflərindən götürüb qoruyub saxlaya bilsinlər.

Nəticədə su kultunun aşağıdakı mifik və simvolik səciyyəvi xüsusiyyətlərini qeyd edək:

- Su dünyanın ilkin yaradılışında iştirak edən kosmoqonik ünsürdür;
- Su ilkin əcdad dediyimiz insanın yaranışında xüsusi önəm kəsb edən təbiət ünsürüdür;
- Su ilin təzələnməsinə, təbiətin oyanışına işarə edən kultdur;
- Su oyanışın, həyatın, varlığın simvoludur;
- Su dünyanın, yaşıllığın rəmzidir, ilkin başlanğıcdır;
- Su mifikdir, dünyəvidir. Su həyatın özüdür.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan folklorunda su stixiyası ilə bağlı inamlar (problemin qoyuluşu) https://www.researchgate.net/publication/372008710_Aynur_Babk_Azrbaycan_Folklorunda_Su_Stixiyasi_Il_Bagli_Inamlar_problemin_qoyulusu
2. İnan A. Türklərdə su kultu ilə ilgili gelenekler // Abdülkadir İnan. Makaleler ve İncelemeler. Baskı, 1 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, 198, 492.
3. Kitabi-Dədə Qorqud / tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə Zeynalov F. və S.Əlizadəninindir. Bakı: Yazıçı, 1988, 265, s. 44.
4. Səmədova Nəcibə. Göyçə mahalının Qanlı kəndi, 1949 (folklor söyləyicisi).
5. <https://president.az/az/articles/view/62737>